

Quarterly of Islamic Awakening Studies

Spring 2025. Vol 14. Issue 1

ISSN (Print): 2322-5645- ISSN (Online): 2783-2112

Journal Homepage: <https://www.iabaj.ir/>

Research Paper

The Image of Palestinian Resistance as Narrated by Yahya Sinwar A Case Study of the Novel Thorn and Clove

Narges Ansari^{1*}

1. Associate Professor, Department of Arabic Language and Literature, Imam Khomeini International University

ARTICLE INFO

PP: 41-64

Use your device to scan and read
the article online

Keywords: *Palestine, resistance, story, Yahya Sinwar, thorns and cloves*

Article History:

Received:
13 AP 2025
Accepted:
28 SE 2025

Abstract

The story of the Thorn and the Clove can be called a historical book in which the author seeks to present a close and realistic picture of the various aspects of the life of the Palestinian people at the time of the narrative, economic, cultural, social life and most importantly the picture of the struggle and resistance of the Palestinians against the occupation, a struggle that, with the Gaza Strip as the central point of the narrative, like history, has witnessed many ups and downs, but never stops. Understanding the realism of the work, which is narrated in the language of one of the senior resistance commanders in Palestine, this article attempts to explain the evolution of the resistance in Palestine from the perspective of a Palestinian in the field for readers, relying on the method of description and analysis, and to explain the factors affecting the changing process of the struggle. Based on this research and considering the author's way of portraying and characterizing, struggle and resistance are the only solution to the Palestinian issue, and compromise and negotiation are issues that Sinwar challenges in his narrative. From his point of view, the struggle of the people over the decades has not followed a linear path under the influence of various factors, but has undergone ups and downs due to internal and external conditions. Among the most important factors influencing this process are the existence of various currents and movements in Palestine, the type and extent of their interaction with each other and the regime, increasing political awareness and improving the intellectual foundations of the general public, the regime's actions and its political developments, and regional and global developments.

Citation: Ansari, N. (2025). **The image of the Palestinian resistance as narrated by Yahya Sinwar: a case study of the novel Thorn and Clove.** Quarterly Journal of Islamic Awakening Studies, 14(1), 41-64

* **Corresponding author:** Narges Ansari, **Email:** n.ansari@hum.ikiu.ac.ir

Copyright © 2025 The Authors. Published by basijasatid. This is an open access article under the CC BY license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

Extended Abstract

Introduction

Palestine, located at the crossroads of Asia, Africa, and Europe, is the birthplace of the Abrahamic religions-Christianity, Judaism, and Islam-and has historically been a target of numerous invasions, including four Crusades. Prior to 1917 and the Balfour Declaration, which facilitated Jewish migration to Palestine, the region was under British colonial rule, following centuries of Ottoman governance. Arab inhabitants, driven by nationalist sentiment, sought to liberate themselves from Ottoman control and engaged local leaders, including the ruler of Mecca, in negotiations with Britain. After the Ottoman Empire's collapse, Britain, with French support, implemented plans to divide Ottoman territories, placing Palestine under British mandate. By 1948, Britain withdrew from Palestine, leaving the issue to the international community. At that time, the population balance shifted drastically: Jewish inhabitants increased from 50,000 to over 650,000, while Arabs numbered 180,000, allowing Zionists to dominate much of the land. Immediately upon Britain's exit, Israel declared independence, quickly recognized by the United States, marking the first agreements with the new state. Historical analysis indicates that the establishment of Israel and the displacement of Palestinians were not solely the result of the 1947 UN partition plan, but part of a long-standing colonial strategy led by Britain, aligned with global Zionist ambitions. Subsequent conflicts, including the 1956 Sinai campaign, the 1967 Six-Day War, and the 1973 Yom Kippur War, further shaped the trajectory of Palestinian displacement, regional politics, and the rise of resistance movements. The Oslo Accords of 1993 established limited Palestinian self-rule, but uprisings, including the second Intifada in 2000, reflected ongoing struggles for sovereignty. Despite extensive historical documentation, there is a lack of firsthand accounts by Palestinian leaders directly involved in the resistance. Yahya Sinwar, a prominent Hamas leader, offers such a perspective in his book *The Thorn and the Carnation*, a realist novel depicting the political, social, and cultural life of Palestinians, particularly in Gaza. Through

narrative and character development, Sinwar's work illustrates the persistence of Palestinian resistance, the challenges of life under occupation, and the diverse ideological currents within Palestinian society, providing a unique, immersive view of Palestine's contemporary history.

Methodology

This study is descriptive-analytical in nature and focuses on Yahya Sinwar's novel *Thorn and Carnation*. It analyzes the content of the work based on the plot structure and the manner in which events in Palestine are depicted, and, where necessary, compares them with historical sources. Data for this research are collected using a library-based approach through systematic study of both print and digital sources. The collected data are then analyzed using content analysis with an interpretive approach.

Results and Discussion

Senwar's work portrays the Palestinian struggle from 1967 to 2004, reflecting both the hardships and resilience of the people. The title of his novel, interpreted symbolically, contrasts "thorn and carnation" to convey that resistance involves both struggle and hope: thorns represent hardship, destruction, and war, while flowers signify dignity, resilience, and the eventual flourishing of life. The narrative is framed through Ahmed, a young boy witnessing events firsthand, yet the story often highlights another central figure, Ibrahim, who can be seen as a representation of Senwar himself. Ahmed's understanding of the world is shaped by conflict, resistance, and social interactions. The story begins with the aftermath of the 1967 Arab-Israeli war, where Israel occupied Palestinian territories along with parts of Syria and Egypt. Senwar illustrates the difficult living conditions under occupation, portraying the gradual development of collective resistance in Gaza. Ordinary citizens, even those initially indifferent, are drawn into acts of defiance. Resistance permeates daily life, influencing children's games and social interactions, demonstrating its societal depth. Senwar highlights the roles of various Palestinian political movements. Fatah, as the oldest and most organized, initially combined military and social activities and gained wide support,

particularly after Jordan's success in the Battle of Karamah. The Popular Front for the Liberation of Palestine focused on social and political activism and sought unity among leftist factions. Islamist movements, including Hamas and Islamic Jihad, emerged from religious communities, emphasizing the struggle as an Islamic cause and prioritizing armed resistance over negotiation. These ideological differences often led to internal conflicts, impacting the broader struggle for Palestinian liberation. The narrative also stresses the threat posed by collaborators and internal spies working for Israeli intelligence. Senwar illustrates how these agents undermined the resistance, using economic incentives, corruption, and coercion to recruit Palestinians. The community's awareness and proactive measures against infiltrators reflect both vigilance and growing political consciousness. Finally, the book emphasizes the role of education, dialogue, and political debate in developing societal awareness. Universities, student unions, and even prison discussions fostered intellectual engagement, enhancing collective understanding of resistance and reinforcing communal cohesion. Regional events, particularly Arab countries' interactions and conflicts, further shaped the trajectory of Palestinian movements. In sum, Senwar presents a comprehensive portrayal of the Palestinian struggle, highlighting resilience, ideological diversity, internal challenges, and the interplay between social, political, and military dimensions of resistance.

Conclusion

The narrative of *Thorn and Carnation* by Yahya Sinwar serves as his literary historiography, depicting the events of

Palestine and the lives of its people—particularly those in the Gaza Strip—from multiple dimensions. The story's narrator is a five-year-old child who grows up amid the unfolding conflicts, transforming from an indifferent individual into a committed fighter. However, Sinwar's own persona is not reflected in the narrator but rather in the character of the narrator's cousin, Ibrahim—a self-made and militant figure whose behavior, thoughts, and even his name and epithet reinforce this resemblance. Sinwar's ideology is, in fact, embodied in the character of Ibrahim. Through actions and narrative structure, the storyteller endeavors to portray the ups and downs of the Palestinian struggle while maintaining a fair and balanced view of the various circumstances and perspectives within Palestine. By employing dialogue among characters, as well as the sequence of events and their interactions, the author seeks to demonstrate the validity or fallacy of different beliefs and ideologies in practice. This comprehensive and nuanced approach—free from exaggeration, glorification, or one-sidedness—illustrates both the victories and the failures of the Palestinian people, subtly identifying the underlying causes of setbacks and the sources of strength within the story's fabric. The plot and conclusion lead the reader to realize that the Palestinian issue can only be resolved through resistance and jihad, while reconciliation and peace are portrayed as artificial and unrealistic constructs. Furthermore, the lack of unity and cohesion among Palestinian factions is presented as one of the most significant factors undermining the Palestinian cause.

فصلنامه مطالعات بیداری اسلامی

دوره ۱۴، شماره ۱، بهار ۱۴۰۴

شاپا چاپی: ۵۶۴۵-۲۳۲۲

Journal Homepage: <https://www.iabaj.ir>

مقاله پژوهشی

تصویر مقاومت فلسطین به روایت یحیی سنوار مورد پژوهی رمان خار و میخک

نرگس انصاری* - دانشیار گروه زبان و ادبیات عربی دانشگاه بین المللی امام خمینی (ره)

اطلاعات مقاله	چکیده
<p>شماره صفحات: ۴۱-۶۴</p> <p>از دستگاه خود برای اسکن و خواندن مقاله به صورت آنلاین استفاده کنید</p> 	<p>خار و میخک را می توان در حقیقت کتابی تاریخی دانست که نویسنده تلاش دارد ابعاد مختلف زندگی اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی مردم فلسطین را از نزدیک روایت کند. یکی از مهمترین ابعاد این تصویرگری، مبارزه و مقاومت فلسطینیان در برابر اشغالگری است که با محوریت نوار غزه شکل می گیرد و ادامه می یابد. مقاله حاضر با درک رئالیسم بودن اثر که به زبان یکی از فرماندهان ارشد مقاومت در فلسطین روایت شده است، سیر تحول مقاومت فلسطین را از زاویه نگاه یک فلسطینی در میدان برای خوانندگان تشریح و عوامل تاثیرگذار در فرایند متغیر مبارزه را تبیین می کند. بر این اساس نویسنده بر اساس مطالعه کتابخانه ای و روش توصیفی و استخراج دیدگاه های راوی به تحلیل پرداخته است. بر اساس این پژوهش، مبارزه و مقاومت تنها راه حل مساله فلسطین بوده و سازش و مذاکره موضوعی است که سنوار در روایت خود آن را به چالش می کشد. از نگاه او مبارزه مردم در طول دهه های مختلف تحت تاثیر عوامل مختلف مسیر خطی را طی نکرده و به واسطه شرایط داخلی و بیرونی دستخوش صعود و نزول شده است. از جمله مهمترین عوامل تاثیرگذار در این فرایند، وجود جریانها و جنبشهای مختلف در فلسطین، نوع و میزان تعامل آنها با یکدیگر و رژیم، افزایش آگاهی سیاسی و ارتقای مبانی فکری عموم مردم، اقدامات رژیم و تحولات سیاسی آن و تحولات منطقه های و جهانی را می توان ذکر کرد.</p>

استناد: انصاری، نرگس. (۱۴۰۴). تصویر مقاومت فلسطین به روایت یحیی سنوار: مورد پژوهی رمان خار و میخک. فصلنامه علمی

مطالعات بیداری اسلامی، ۱۴(۱): ۴۱-۶۴

* نویسنده مسئول: نرگس انصاری، پست الکترونیکی: n.ansari@hum.ikiu.ac.ir

بیان مساله

فلسطین مرکز تلاقی سه قاره آسیا و آفریقا و اروپا و مهد ادیان آسمانی مسیحیت و یهود و اسلام است و به دلیل موقعیت جغرافیایی از قدیم در معرض حملات مختلف قرار داشته است. از جمله چهار دوره جنگهای صلیبی. تا پیش از ۱۹۱۷ و صدور اعلامیه بالفور که زمینه مهاجرت یهودیان به فلسطین به عنوان موطن آنها فراهم شد، فلسطین مستعمره انگلستان بود و سال ۱۹۲۳ با اعلام جامعه بین المللی این موطن برای یهودیان به رسمیت شناخته شد. پیش از این فلسطین در حوزه حکومت عثمانی بود. اما «مردم عرب با توجه به روحیه ملی و عرق ناسیونالیستی کوشش نمودند خود را از تسلط ترکان خلاصی یابند» (حمصیان، ۱۳۸۰: ۲۲) و بدین منظور از حاکم مکه کمک خواستند. او هم در مذاکرات مخفیانه با دولت انگلستان برای تضعیف عثمانی وارد عمل شد و بعد از تجزیه عثمانی، بریتانیا طرح تقسیم مستملکات عثمانی را با کمک فرانسه به اجرا گذاشت.. و بالاخره در شورای عالی متفقین فلسطین تحت قیمومیت انگلستان درآمد.

انگلیس سال ۱۹۴۸ از فلسطین خارج و قضیه فلسطین را به جامعه بین الملل واگذار کرد. تاریخ فلسطین حاکی به فریبکاری انگلیس به خود ندیده است. «با ورود انگلیس تنها ۵۰ هزار یهودی و ۶۵۰ هزار عرب در این سرزمین حضور داشت، در حالی که با خروج آن ۱۸۰ هزار عرب و بیش از ۶۵۰ هزار یهودی حضور داشتند که به بیش از دوسوم فلسطین سیطره پیدا کرده بودند.» (الرشیدات، ۱۹۹۱: ۷۹) همان ساعت خروج انگلیس «صهیونیستها قیام و تشکیل دولت اسرائیل را اعلام و بعد از چند دقیقه رئیس جمهور آمریکا آن را به رسمیت شناخت» (حمصیان، ۱۳۸۰: ۲۵). نخستین توافق با اسرائیل در این سال انجام می شود. «اشغال فلسطین و به وجود آمدن اسرائیل و آوارگی فلسطینیان تنها نتیجه طرح تقسیم در سال ۱۹۴۷ نبود، بلکه یک نقشه استعماری قدیم به رهبری انگلستان بود و نقشه های صهیونیسم جهانی که رویای تشکیل دولت یهود را در سر می پروراند.» (الرشیدات، ۱۹۹۱: ۲۷).

سال ۱۹۵۶ اسرائیل به مصر حمله و بخشی از آن را اشغال می کند و سال ۱۹۶۷ جنگ شش روزه اعراب با اسرائیل و در نتیجه آن اشغال باقیمانده فلسطین و بخشی از سوریه و مصر اتفاق می افتد. و «در پی رسواییها و خیانتهای رژیمهای عرب و پس از موافقت با آتش بس ارتشهای عرب عقب نشینی می کنند» (الغنوشی، ۱۳۷۳: ۱۱). از جمله عبدالناصر در یک توافق محرمانه با اعطای حق عبور و مرور از تنگه تیران و دریای سرخ به اسرائیل موافقت کرد. (همان ۱۲) از جمله «نتایج فاجعه بار این جنگ می توان به آواراه شدن ۳۳۰ هزار فلسطینی، افول ستاره محبوبیت عبدالناصر، از بین رفتن اعتماد مردم به نظامهای عربی، تلاش فلسطینیان برای به دست گرفتن ابتکار عمل و گسترش بیش از پیش جنبش ملی فلسطینیان اشاره کرد.» (صالح، ۱۳۹۴: ۱۱۱) اسرائیل در جنگ

بعدی در ۱۹۷۳ پیروز می‌شود و سال ۱۹۷۹ پیمان کمپ دیوید بین اسرائیل و مصر امضا می‌شود و چندسال بعد ۱۹۸۷ انتفاضه مردمی و مبارزه شروع می‌شود که سال ۱۹۹۳ به پیمان اوسلو با رهبری سازمان آزادی بخش فلسطین منتهی می‌شود و دولت خودگران فلسطین، انتفاضه را سرکوب تا سال ۲۰۰۰ که انتفاضه دوم شکل می‌گیرد.

بیان مساله

مسأله فلسطین و تاریخ مبارزه آن تاکنون توسط بسیاری از نویسندگان و تاریخ‌نگاران ثبت شده است، اما کمتر دیده شده است که یک فلسطینی از فرماندهان و شخصیت‌های اصلی مبارزه که تمام عمر خود را در این مسیر گذرانده و از نزدیک حوادث را تجربه کرده است به روایت و تصویر این تاریخ پرفراز و نشیب پردازد. یحیی سنوار با کنیه ابوابراهیم متولد اردوگاه‌های نوار غزه از رهبران حماس، سالها به دلیل مبارزات خود در زندانهای اسرائیل بود. او از طراحان اصلی بود و پس از ترور اسماعیل هنیه به ریاست دفتر سیاسی حماس انتخاب شد و از سال ۲۰۱۷ نیز اداره نوار غزه را بر عهده داشت. در عین یک سیاستمدار، مبارز و مجاهد، مترجم و یک نویسنده بود. کتاب الشوک و القرنفل وی که حاصل سالهای زندان اوست پس از شهادتش انتشار گسترده‌ای یافت. این کتاب در قالب ادبی رمان و به گفته خودش یک اثر کاملاً رئالیستی است که تمام حوادث آن واقعی است. رمان در حقیقت بیانگر تاریخ سرزمین فلسطین در برهه زمانی خاصی است. نویسنده از جاذبه‌های داستان و شخصیت پردازی بهره می‌گیرد تا روایت خود را از تاریخ و سرزمین فلسطین بیان کند. اثری که به خوبی توانسته ابعاد مختلف زندگی سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی مردم فلسطین بخصوص نوار غزه را به تصویر بکشد. سنوار دال مرکزی اثر خود را تبیین مبارزه مردم فلسطین و استمرار آن در طول دهها سال قرار می‌دهد. موضوعات مختلفی چون سبک زندگی مردم، نحوه مواجهه با اشغالگران، رویارویی رژیم با مردم فلسطین، چگونگی شکل‌گیری هسته‌های مقاومت در فلسطین، چالشها و سختیهای زندگی فلسطینیان در زیر اشغال، چرایی شکل‌گیری مبارزه در فلسطین و ادامه آن، افکار و اندیشه‌های مختلف و گاه متضاد در داخل فلسطین نسبت به قضیه اشغال و مبارزه، موانع تحقق آرمان فلسطین در آزادسازی سرزمین خود از جمله مسائلی است که خواننده با خواندن این اثر ادبی پاسخ آنها را می‌یابد. ادبیت این متن باعث شده برخلاف کتابهای تاریخی، برای خوانندگان جذابیت بیشتری داشته و مخاطب را با خود همراه سازد. تلاش در این مقاله این است که جریان مبارزه در فلسطین از زاویه نگاه سنوار بررسی شود و به این سوالات پاسخ داده شود:

سوالات پژوهش

بر اساس روایت راوی سیر مبارزه در فلسطین چگونه ترسیم شده است؟

عوامل تاثیرگذار در فراز و فرود مبارزه از نگاه راوی چیست؟

متن چگونه دیدگاه نویسنده اثر را بازتاب می دهد؟

روش شناسی پژوهش

این پژوهش از حیث هدف، ماهیت توصیفی - تحلیلی داشته و با تمرکز بر رمان الشوک و القرنفل یحیی سنوار، محتوای اثر را بر اساس پیرنگ حوادث و چگونگی به تصویر کشیدن وقایع فلسطین تحلیل کرده و در صورت نیاز با منابع تاریخی نیز مقایسه می نماید. در این پژوهش، داده ها به روش کتابخانه ای و از طریق مطالعه نظام مند منابع مکتوب و دیجیتال گردآوری میشود در این پژوهش، داده ها با استفاده از روش تحلیل محتوا با رویکرد تفسیری تحلیل می شود.

پیشینه پژوهش

در خصوص بررسی رمان خار و میخک یحیی سنوار در حال حاضر پژوهشهای علمی چندانی در دسترس نیست هرچند برخی گزارشهای خبری در سایتها در تبیین آن آمده و یا نشستهایی در برخی محافل برگزار و خبری شده است؛ از جمله تحلیل علاء ابوبکر در تبیین ابعاد محتوایی روایت با عنوان «قراءة فی عقل السنوار: الشوک و القرنفل^۱ ملحمة النضال الفلستینی». اثر علمی انجام شده در داخل کشور و قابل دسترس از خانم منیره زیبایی و نعیل الغرابی ابراهیم علی با عنوان «البنیة السردیة فی روایة الشوک و القرنفل لیحیی السنوار» است که در نشریه دراسات فی السردانیة العربیة. منتشر شده است. مقاله با تکیه بر روش ساختاری به بررسی عناصر روایی و کارکرد آن در بیان واقعیت تراژیک فلسطین می پردازد و شخصیت پردازی روایت را شریان تپنده آن توصیف می کند که به واسطه آن مبارزه ملت فلسطین و مقاومت آنها را در برابر ظلم ترسیم می کند. همچنین پایان نامه تحلیل عناصر داستانی در رمان الشوک و القرنفل اثر یحیی سنوار در دانشگاه شهید مدنی آذربایجان توسط ایلار ستارزاده نگاشته شده و تنها از نظر شکلی و تحلیل عناصر رمان به بررسی این اثر ادبی پرداخته است.

تحولات فلسطین به روایت سنوار

در خصوص عنوان الشوک و القرنفل و ارتباط آن با مبارزه فلسطین، عده ای از کارشناسان گفته اند «نویسنده می خواهد بگوید گل میخک حکومت حماس در غزه به خاری مبدل خواهد شد که منطقه را آتش خواهد زد. او می گوید حماس قیامی برای حکومت کردن نیست بلکه برای مبارزه و مقاومت است. در این برداشت گل با طراوت جوانان فلسطین اگر هم پژمرده شود به خاری تبدیل خواهد شد که آتشی در خرمن دشمن خواهد انداخت. ولی به نظر می رسد تحلیل نشانه شناختی عنوان رمان، حاکی از چیز دیگریست. اگر خار و گل یا خار و میخک را در تحلیل همزمانی با هم بینیم در آن صورت معنایش این است که جنگ، دفاع، خرابی، سختی و

دشواری دارد و همزمان عزت، مقاومت و سرفرازی نیز دارد و اگر تحلیل در زمانی از این عنوان داشته باشیم در آن صورت دلالتش این است که از پس جنگ، جهاد و مقاومت، فصل رویدن گل و رویش امید و حیات خواهد رسید. این تعبیر با مضامین موجود در رمان که عبارت است از ناامیدی، و امید، شکست و پیروزی و مانند آن نزدیک تر است و نظم زبانی آن هم یعنی خار و گل همین ترتیب را افاده می کند. «(طاهری نیا، ۱۴۰۳) داستان هر چند از زبان شخصیت اصلی و راوی آن یعنی احمد نقل می شود، اما سیر حوادث و نوع روایت او قهرمان دیگری را در برابر خواننده مجسم می کند، قهرمانی که راوی از کودکی با او بزرگ شده است، ابراهیم که در حقیقت نمودی از شخصیت سنوار می تواند باشد. احمد کودک ۵ ساله است که در جریان حوادث فلسطین، تجربه های مختلفی را به چشم می بیند و شخصیتش در دل حوادث و تعامل با شخصیت های پیرامونش شکل می گیرد. کودکی که مبارزه، سلاح و جنگ درک و فهم او را از دنیای بیرون می سازد.

سیر مبارزه در فلسطین

اثر سنوار حوادث سال ۱۹۶۷ تا ۲۰۰۴ را منعکس می کند. زمانی که ارتش چهار کشور عربی در شش روز از اسرائیل شکست می خورند و بخش های باقیمانده از فلسطین و بخشی از سوریه و مصر، اشغال می شود که چندین برابر مساحت در دست اسرائیل بوده است. راوی از آغاز، زندگی دشوار مردم در سایه جنگ را ترسیم می کند و تصویری از مبارزه مردم که کمرنگ و پراکنده به نظر می رسد، اما با پیشرفت روایت، شدت و انسجام بیشتری می گیرد. این امر شاید به واسطه نوع حضور راوی در فعالیتهای اجتماعی و سیاسی و مبارزاتی او باشد، کودکی که با بزرگ شدن و درگیر شدن بیشتر، چهره پررنگتری از مبارزه نیز همراه او به تصویر کشیده می شود.

در کنار مساله جنگ، موضوعات بسیاری مورد توجه نویسنده قرار می گیرد تا تصویر روشنی از مردم فلسطین در پیش چشم خواننده ترسیم شود. راوی از تمام قشرهایی که در فلسطین زندگی می کنند و حتی در فکر مبارزه نیستند سخن می گوید؛ به عنوان مثال در جریان شکست مصر در ۱۹۶۷ گروهی از مردم به تصویر کشیده می شود که به دور از فضای مقاومت و مبارزه فقط دغدغه های شخصی خود را داشته و به دنبال به دست آوردن غنائم به جا مانده از ارتش مصر هستند: «لم یکن البعض انساق مع الموجة ووجد الأجواء ساخنة لخلع أبواب بعض المحلات التجارية القرية و الاستيلاء علی بعض ما فیها من مواد و بضائع» (سنوار، ۲۰۲۴: ص ۸) این شرایط ناشی از اوضاع اقتصادی بد و نامساعد مردم غزه و اردوگاه های آن است که کار کردن برای جوانان و افراد توانمند در داخل غزه بود که به تدریج آنها را به سوی ارتباط با بیرون از غزه سوق می داد. اما در همین شرایط هم تلاش های پراکنده برخی افراد اندک برای از سرگیری مبارزه با رژیم وجود دارد. جمع شدن جوانان در خانه های شخصی از بخش های مختلف غزه چون رفح، خان یونس و دیگر اردوگاه ها برای برنامه ریزی و هماهنگی شروع کار «سوف تأتي مجموعة الشباب

لتجتمع هناك و ترتب الأمور و نبدأ العمل في أقرب وقت...» (همان ۲۲) امری که ویژگی کلی مقاومت در فلسطین است و در هیچ شرایطی متوقف نمی شود حتی وقتی که بخشی از فلسطین تن به سازش می دهد.

پس از شکست ۱۹۶۷ اعراب از اسرائیل، بسیاری از مبارزان، آواره شده و زندگی مخفیانه ای را در مناطق و کشورهای مختلف در پیش می گیرند از جمله پدر احمد راوی داستان که بعد از سالها مشخص می شود او در لبنان بوده و پس از ازدواج در آنجا صاحب فرزند شده و در همان جا فوت کرده است. در این مدت تلاشهایی محدود به نوار غزه برای بازسازی تشکیلات و سازماندهی مبارزه صورت می گیرد. اغلب روایات راوی تصویری از نوار غزه است که در این برهه تحت فشار شدید رژیم زندگی می کردند. منع آمد و شدهای شدید بر مردم که به تدریج در نتیجه تقویت مبارزه و مجاهدان فلسطینی، ساکنان نوار غزه هم جرات شکستن آنها را پیدا کرده و مبارزات به مناطق دیگر هم تسری پیدا می کند: «المقاومة تزيد ويشند عودها و تصبح اكثر جرأة و اقداماً... حتی أننا بدأنا ندرك أن حظر التجوال الليلي هو مجرد أكذوبة... و بعد مرور الیومین من منع التجوال بدأ الناس يتجرون علی الخروج من بیوتهم و الجلوس عند أبواب منازلهم فة الأزقة الضيقة في أعماق المخيم (همان: ۲۵-۲۷) در حقیقت در اثر خودنمایی مقاومت در عرصه میدانی و مبارزان، جسارت رویارویی با رژیم در مردم نیز جاری شده و در تمام اردوگاه های غزه مردم زندگی عادی خود را در پیش می گیرند، البته فعالیتها در این مرحله اغلب عملیتهای فردی و اقدامات انفرادی بوده و شاهد مبارزه تشکیلاتی و سازمان یافته نیستیم اما مبارزه با رژیم چنان در زندگی روزمره قشرهایی از مردم نفوذ کرده که حتی به بازیهای کودکان نیز راه یافته است: «نحن كاطفال انعكس ذلك علی حتی علی لعبتنا (عرب و یهود) فقد صرنا نلعبها یومياً و أصبحت القاعدة السائدة أن العرب سیغلبون و یقتلون أعداءهم» (همان، ۲۷)

از نکاتی که نویسنده سعی در انتقال آن به مخاطب دارد تفاوت محیطی غزه با دیگر مناطق مثل الخلیل و ... از نظر اقتصادی و معیشتی و فضای فکری است. در این مناطق یهودیان آزادانه رفت و آمد می کنند و کسی متعرض آنها نمی شود و اگر کسی قصد ایجاد مشکل برای آنها داشته باشد مانع او می شوند. در خارج از غزه برخی معتقدند مقاومت فایده ای ندارد و خسارتش بیشتر از نفعش است. او درباره علت این شرایط، تجربه تلخ شکست اعراب از اسرائیل را یادآوری می کند که موجب شده با مقایسه توان نظامی ارتشهای ۴ کشور با توان داخلی خود معتقد باشند: ان الجیوش العربیة کلها لم تفلح فی الوقوف فی وجه الجیش الاسرائیلی فکیف یمکن أن یقف فی وجهها مجموعات من الفدائین بأسلحتهم البسیطة (همان: ص ۴۴) لذا از نگاه این بخش از مردم باید به فکر بهبود وضعیت اقتصادی مردم بود. مردم در بیرون از غزه از نظر اقتصادی وضعیت بهتری به داخل غزه دارند اما در عین حال

پایبندی به مبارزه و مقاومت در بین آنها ضعیفتر است و مجاهدان در این مناطق اغلب در کوهها و مناطق صعب العبور مخفی و عملیاتهای پراکنده‌ای انجام می‌دهند.

در مجموع شرایط مقاومت در نوار غزه بهتر از کرانه باختری و دیگر مناطق است، سنوار یکی از دلایل آن را فعال بودن استشهادی‌های فلسطین در اردن در مقابله با هجوم اسرائیل به اردن و همراهی مردم غزه با آنها می‌داند: «وجود تلك الكتيبة من المقاتلين التي سموها جيش تحرير فلسطين و التي انشئت كقوة عسكرية لمنظمة التحرير الفلسطينية التي دفعت الانظمة العربية لإنشائها لتخفف عن كاهلها عبء المسؤولية تجاه فلسطين» (همان: ص ۳۹) پس از پیروزی اردن در این رویارویی، عملیاتهای استشهادی در داخل فلسطین هم گسترش پیدا می‌کند و در نتیجه شرایط برای مردم دشوارتر می‌شود تا جایی که گاه یک ماه منع آمد و شد اعلام می‌شود، با این وجود مقاومت مردم غزه و تظاهراتهای آنها ادامه می‌یابد و حمایت اردن از جریانهای فعال و کمک مالی و تسلیحاتی آنها باعث می‌شود گروه‌های بیشتری بر ضد رژیم وارد عمل شوند. او در توصیف جوانان برای مبارزه با رژیم چنین می‌گوید: «يتحرقون شوقاً للقاء العدو و السلاح بأيديهم على قلته و بساطته و عدم الخبرة الكافية على استخدامه ولكنها صدور الشباب تغلي كالمرجل» (همان: ص ۴۸)

یکی از نکاتی که در سرتاسر روایت سنوار کمرنگ نمی‌شود و استمرار مبارزه در سرزمین فلسطین بخصوص نوار غزه را به عنوان کانون تمام فعالیت‌های ضد رژیم نشان می‌دهد روایت نمونه‌های مختلف از عملیاتهای استشهادی و مبارزه فردی یا چند نفری مجاهدان است. این امر بخصوص از طرف فعالان جریان اسلام گرا در جریان انتفاضه باعث می‌شود ۴۱۵ فرمانده و فعال در یک مرحله دستگیر شوند و به صورت دسته جمعی از کشور اخراج شوند در این شرایط هم هرچند فعالیت مسلحانه کمتر می‌شود، اما نبرد سیاسی و تبلیغاتی برای فشار به رژیم برای بازگرداندن تبعیدیها افزایش می‌یابد. در طول سالهای مختلف عوامل مختلفی در فراز و فرود مبارزه مردم فلسطین بخصوص نوار غزه با رژیم تاثیرگذار بوده است که بدون آنها نمی‌توان تحلیل درستی از شرایط و تحول مقاومت فلسطین داشت. این عوامل را براساس روایت سنوار و از زوایه نگاه او می‌توان به چند عامل تقسیم کرد:

عوامل اثر گذار در تحولات مساله فلسطین

نقش جریانهای فلسطینی

انقلاب فلسطین یک انقلاب مردمی برآمده از احساسات ملی و وطنی است، اما این احساسات زمانی به انقلاب بدل می‌شود که با هدایت تشکیلاتی در نهادهای مردمی همراه شود. حضور جنبشهای مختلف در فلسطین که بر اساس روایت اغلب پس از شکست اعراب از اسرائیل شکل برجسته و پررنگی به خود گرفت، یکی از عوامل

اثرگذار در روند مبارزه و حرکت آزادی خواهی مردم فلسطین بوده است. نوع و میزان نقش هر یک از جریانها، تضادها و اختلافات میان آنها در مبانی و روشهای مبارزاتی، نوع تعامل با رژیم و ارتباط با یکدیگر مساله‌ای است که تا به امروز در ادامه اشغالگری سرنوشت ساز بوده است. به تصویر کشیدن این مساله مهم از نگاه یکی از مبارزان فلسطین و فرماندهان ارشد مقاومت که خود سالها مبارزه را تجربه کرده است، نگاه واقعینانه تری از واقعیت موجود در میدان مبارزه به مخاطب ارائه خواهد داد.

جنبش فتح اولین گروهی است که سنوار از آن سخن می گوید، قدیمی ترین نیروی نظامی، سیاسی و اجتماعی در فلسطین که به روایت او فعالیتش را در میان دانشجویان آغاز کرد. علاوه بر فعالیت نظامی، فعالیتهای اجتماعی خود را از طریق سازمانهایی چون اتحادیه زنان فلسطینی، اتحادیه کارگران، سازمان هلال احمر و .. در جذب فلسطینی ها انجام می داد. سال ۱۹۶۵ «جنبش آزادی بخش فلسطین آغاز انقلاب فلسطین را اعلام کرد، رژیم بعث سوریه به جنبش اجازه داده بود تا با استفاده از خاک سوریه علیه اسرائیل دست به عملیات چریکی بزند» (الغنوشی، ۱۳۷۳: ۱۳).

با پیروزی اردن در برابر رژیم که اولین پیروزی بعد از ۱۹۶۷ محسوب می شد و حمایتهای کشور اردن از گروه های وابسته به فتح از طریق کمکهای مالی، تسلیحاتی و آموزشهای نظامی، این جریان گسترش یافت: اردن بعد انتصار الکرامة کلها طوع بنان المقاومة و اتفق قيادة العامل الفدائی معهم علی البدء بتنظیم خلايا عسکریة لفتح فی کل مناطق الضفة الغربية (سنوار، ۲۰۲۴: ص ۴۵) بسیاری در کرانه باختری و الخلیل و روستاها و مناطق مختلف بدان پیوستند. گذشته از آن بسیاری از جوانان فلسطینی در بین آوارگان و مهاجرین در کشورهای عربی، اقبال گسترده ای به این جریان داشتند این جنبش با رویکرد ملی و چپ توانست فرماندهی جریان ملی فلسطین را به عهده بگیرد و در نتیجه این اقبال گسترده، انقلاب فلسطین در اردن و کشورهای عربی مستحکم شد. (ص ۷۱) البته «جریان فتح در طول مبارزه به واسطه موضع گیری سران آن در سازش با غرب و اسرائیل دستخوش انشعابات داخلی و درگیریهای خونین بین مخالفان و موافقان عرفات شد؛ از جمله سال ۱۹۸۳ که بندر طرابلس شاهد خشونت بارترین نوع برخورد فلسطینی-فلسطینی بود» (سعیدی، ۱۳۷۰: ۲۱) سنوار از این تشنات و درگیریها سخنی به میان نمی آورد. جریان فتح هرچند با رویکرد باز به دنبال جذب همه افراد و جریانها بود اما «پس از آنکه رهبران جماعت اخوان در نوار غزه از مردم خواستند موضع خودشان را مشخص کنند یعنی یا با جنبش فتح باشند یا اخوان، جنبش فتح رنگ و بوی ملی گرایانه و سکولاری به خود گرفت» (صالح، ۱۳۹۴: ۱۰۵).

جبهه خلق برای آزادی فلسطین، «پس از فتح قدیمی ترین و مهمترین جنبش مقاومت فلسطین است» (نورانی، ۱۳۷۶: ۷۱) جریانی که به دلیل عدم توفیق در مبارزه، بر فعالیتهای سیاسی و اجتماعی در فلسطین تمرکز داشت،

این جبهه بزرگترین گروه مقاومت بود که بنا بر روایت، افراد آن از افسران و مبارزان جدا شده از ارتش آزادی بخش تشکیل شده بود. در جریان اختلافات داخلی فتح نیز از شورشیان آن حمایت کرد و با دیگر سازمانهای چپگرای فلسطینی مثل جبهه دمکراتیک، حزب کمونیست فلسطین، جبهه آزادی بخش فلسطین و .. متحد شد و اتحاد دمکراتیک فلسطین را به وجود آوردند تا نقش بزرگتری در صحنه ایفا کند. اینان تحت حمایت مسکوبودند. به طور کلی این جبهه به دنبال یکپارچگی کلیه نیروها بوده و اعتقاد داشت «نبرد مسلحانه و انقلاب اجتماعی در جهان عرب باید همزمان به پیش برود... و از سخن گفتن درباره دولت دمکراتیک آینده فلسطین خوداری می کند برخلاف فتح» (همان، ۷۳)

سنوار در تصویر چالشها و نزاعات سیاسی بین زندانیان فلسطینی از سه گروه با ایدئولوژی متفاوت نام می برد: نیروهای آزادی بخش ملی با گرایشهای متمایل به لنین، گروه فتح با رویکرد ملی که همه افراد اعم از کمونیست بی دین، مذهبی، مسلمان و مسیحی ذیل آن جمع می شدند و جبهه خلق با رویکرد مارکسیستی و چپ: «تجمع قوات التحرير الشعبیة بمیولها اللینینیة مع فتح لطحه الوطنی المجد و تجمع الجبهة الشعبیة بطرحه المارکسی الیساری (سنوار، ۲۰۲۴: ص ۸۹) که از حمایت شوروی برخوردار بودند. گروه اول از اساس یک سازمان نظامی بود، بعد تشکیلاتی نداشت و محدود به نوار غزه بود؛ از این رو روز به روز ضعیف تر شده و با گذشت زمان، فتح و جبهه خلق جای آن را گرفت. البته باید در نظر داشت تصویر سنوار از فعالیت گروه های فعال اغلب ناظر به شرایط در نوار غزه است، و بر اساس تصویرسازی او از شرایط، وضعیت مبارزه در غزه و بیرون از آن متفاوت است.

گروهی از جریانهای فعال نیز با رویکرد دینی و با شعار بازگشت به دین معتقد بودند امت تنها با دین اصلاح می شود. این گروه به جریان اخوانی ها شناخته می شدند. اخوان المسلمین بخاطر وجود دانشکده شریعت در الخلیل فعال بود، اما به قول سنوار، اخوانی در این برهه در غزه و کرانه باختری یک نوع فحش محسوب می شد: «کان اسم الاخوان أشبه بالشتیمة او السب أما فی الخلیل فقد کان للاخوان تاریخ قدیم کانت فکرة الاخوان متبناة لدى عائلات معروفة (همان: ۱۰۳) به تدریج مبارزات به سمت اسلام سیاسی رفت و جریان حماس و جهاد اسلامی از ۱۹۷۳ شکل گرفت. هرچند براساس منابع موجود در این زمینه «نخستین نشانه های تاسیس شاخه نظامی جماعت اخوان وقتی ظاهر شد که رهبران این جماعت در سال ۱۹۸۰ شماری از اعضای خود را برای فراگرفتن آموزش نظامی به خارج اعزام کردند... و جنبش جهاد اسلامی به رهبری فتحی شقاقی در فلسطین شکل گرفت». (صالح، ۱۳۹۴: ۱۳۳)

این جریانها از نظر مبانی فکری متفاوت بودند، آنگونه که سنوار بیان می کند جریانهای سوسیالیستی رویکردهای دینی را رد می کردند و دین را افیون ملتها می دانستند و از مبارزه مردم و روش کمونیستها حرف

می زدند و گروه هایی مثل فتح، اسلامگراها را ضد جمال می دانستند که اعتقادی به ملیت عربی ندارند و آنها را متهم به شرکت نکردن در مبارزه مسلحانه و مخالفت با سازمان آزادی بخش فلسطین می کردند. نزاع و اختلافات داخلی بین این جریانها در بسیاری از مواقع مانع تحقق آرمانهای فلسطین و حل مساله آن می شد، چون هر کدام روش و رویکردی متفاوت و گاه مخالف هم داشتند و نزاعات آنها گاه به درگیری و زد و خورد منتهی می شد. مثلاً اخوانی ها متهم می شدند که مزدور هستند و از سعودیها حقوق دریافت می کنند و اینها هم رقبای خود را متهم می کردند که مزدور اتحاد شوروی هستند. (رک: سنوار، ۲۰۲۴: ۱۰۶).

بخشی از این اختلافات ناشی از تفاوت مبانی و روشهای مبارزاتی آنها بود و بخشی نیز در نتیجه عدم شناخت گروه ها از یکدیگر. مثلاً اتهامات جریان فتحی ها بر ضد اسلامگراها بر اساس سیر روایت سنوار و نوع عملکرد آنها کاملاً نادرست بود، زیرا حوادث ثابت کرد که آنها معتقد به قضیه فلسطین بوده و برای آن وارد مبارزه مسلحانه شده و شهید می دهند. مهمترین نماینده جریان اسلام گرا در فلسطین حماس بود که سنوار در جریان انتفاضه اول به صورت برجسته از آن سخن می گوید و به شدت در کنار دیگر جریانها فعال بودند. خاستگاه این جریان مسجد و تعلیمات دینی بود. سنوار از روحانی و امام جماعت مسجدی نام می برد با نام شیخ احمد که ابتدا به تعلیم و آموزش جوانان می پردازد و در مقابل اعتراض رقبای، معتقد است باید جوانان قبل از ورود به میدان مبارزه خودساخته شوند. سنوار از زبان شیخ احمد می گوید: «نحن الان فی مرحلة تربية و اعداد، و بدأ یشرح موضوع التربية و أهميتها فی صناعة مستقبل الأمم و الشعوب التي تطمح لتحقيق أهداف سامية» (همان: ص ۱۴۵) این نام یادآور شیخ احمد یاسین است که بعد از انتفاضه اول در نوار غزه گروه حماس توسط وی اعلام موجودیت کرد. این مساله چنان اهمیتی دارد که برخی معتقدند «علت اصلی در ناکامی یا سستی تلاشهای رهایی بخش در فلسطین شاید ناشی از سستی زیربنای فکری آن باشد که فاقد دیدگاه استراتژیکی - تمدنی فراگیر به عنوان اساس فرهنگی تربیتی است و نداشتن دیدگاهی تمدنی برای تربیت مجاهدان» (الغنوشی، ۱۳۷۳: ۹۷).

بر اساس تصویر سنوار در رمان بیشتر اختلافات بین جریان فتح و حماس بروز می کند و در جریان مذاکرات اوسلو و انتفاضه این اختلافات به اوج می رسد. جریان فتح معتقد به مذاکره و سازش و حماس معتقد به مبارزه برای استیفای حقوق کامل مردم فلسطین و بازپس گیری و آزادسازی تمام سرزمینهای فلسطین است؛ مذاکره با اسرائیل از دیدگاه آنان یعنی به رسمین شناختن اسرائیل و مشروعیت دادن به استیلای آنها بر ۷۵ درصد اراضی فلسطین. در جریان انتفاضه اول حماس اقدام به تشکیل گروه های مسلح و تهیه سلاح برای آنها کرد. پس از تشکیل دولت خودگردان که جریان فتح ستون فقرات آن محسوب می شد، به عنوان حامیان صلح و سازش به رویارویی با حماس و دیگر مبارزان برخاستند و اقدام به بازداشت و زندانی کردن آنها کردند. امروز نیز در

صحنه حوادث فلسطین شاهد بروز این اختلافات هستیم که به صورت علنی و صریح به تقابل با مجاهدان حماس و جهاد برخاسته‌اند.

نزاع میان جریانهای مختلف تنها به فضای مبارزه محدود نمی‌شد، در رقابتهای صنفی مثل تشکیل اتحادیه مهندسين، وکلا و صنفهای دانشجویی نیز دیده می‌شد. رشد سیاسی و فکری در مراکز علمی مدارس و دانشگاه‌ها نیز فضای رقابتی دیگری بین جریانهای مختلف در فلسطین بخصوص نوار غزه بود. چالش بین گروه‌های فکری در مسائل مختلف دیده می‌شد به عنوان مثال برخی کار در اراضی اشغالی را فرصتی برای بهبود معیشت مردم و کاستن از دردهای آنها و جلوگیری از مهاجرت به دیگر مناطق و کشورها می‌دانستند و برخی نیز آن را خدمت به دشمن و خیانت به ملت و جنایت تلقی می‌کردند (رک: سنوار، ۲۰۲۴: ص ۴۹).

جریان انتفاضه از جمله مسائلی بود که طیفهای فکری مخالف و موافق داشت و منتهی شدن آن به توافق اوسلو باعث نزاعات داخلی فلسطینی شد و تظاهرات گسترده‌ای توسط مخالفان و موافقان صورت گرفت. جریانی توافق را فرصتی برای داشتن سرزمین فلسطینی به امید رسیدن به راه حل دائم در آینده می‌دانست و اسلامگراها آن را موفقیت رژیم در ایجاد شکاف بین صفوف فلسطینی‌ها تلقی می‌کرد. پس از توافق هم گروه اول بخاطر تعهد به اسناد بین المللی معتقد به توقف کامل مبارزه بودند و گروهی هم معتقد بودند که «اعداءنا لا یفهمون غیر لغة البارود و النار» (همان: ۲۹۸) سیر حوادث و روایت توسط سنوار نشان می‌دهد نویسنده خود معتقد به دیدگاه دوم بوده و عهد شکنی اسرائیل و درگیر شدن آنها با تشکیلات خودگردان ثابت کرد که راه حل مساله فلسطین جز به ابزار مبارزه اتفاق نمی‌افتد.

نوع تفکر و نگاه دو جریان به موضوع فلسطین تاثیر بسیار مهمی در روش مبارزاتی آنها داشت. مجموعه جریانهای ملی و از جمله جریان فتح در ابتدا به دنبال «برپایی دولت دموکراتیک غیرمذهبی در فلسطین از راه مبارزه مسلحانه بود اما بعدها این تر به برپایی حاکمیت ملی بر هر تکه خاک وطن که اشغال اسرائیل در آن به پایان برسد از طریق راه حلهای سیاسی دیپلماتیک و مسالمت آمیز تبدیل شد. حماس قضیه فلسطین را یک قضیه اسلامی و نه ملی یا قومی می‌داند و معتقد است باید از راه جهاد و مبارزه، اسرائیل را از بین برد و حکومت اسلامی را در کشور اسلامی فلسطین برقرار کرد» (صفتاج، ۱۳۸۴: ۵۲/۴). در فاصله سالهای ۱۹۶۷ تا ۱۹۸۷ جریان اسلامگرا در میان فلسطینیان به قدرت مردمی مهم و تاثیر گذاری تبدیل شد.

بررسی تاریخ مبارزه فلسطین شاهد درگیرهای فلسطینی-فلسطینی بسیاری بوده است که مانع تحقق آرمان آزادی فلسطین شده است. لذا اگرچه وجود تشکیلات از یک طرف موجب قوت انقلاب می‌شود، اما بدون رهبری واحد و در نتیجه اختلافات و عدم مبانی مشترک در مبارزه جریان مقاومت دچار آسیب می‌شود.

عوامل نفوذ در جریان مقاومت

یکی از نکات مهم و تاثیرگذار در روند مبارزات مردم فلسطین حضور عوامل نفوذی و رویارویی مقاومت با آنها است. راوی از ابتدای روایت تا پایان درمقاطع مختلف زمانی از آن به عنوان پدیده ای دردناک و تاسف آور سخن می گوید. درک خطر جدی نفوذ برای مبارزه و جامعه فلسطین نشان دهنده آگاهی عمیق سنوار نسبت به ابعاد مختلف مبارزه است که تنها محدود به رویارویی مسلحانه با اشغالگر نمی شود، بلکه باید از حمایت جبهه داخلی نیز برخوردار باشد و در این مسیر پاکسازی تهدیدات امنیتی امری ضروری است.

ماموران نفوذی بخشی از ماشین اشغال بودند و با استفاده از ابزارهای پیشرفته مانند دوربین های کوچک یا ضبط صوت دقیق، حرکات مردم و خطبه های مسجد را مستند می کردند تا آنها را به سرویس های اطلاعاتی مخابره کنند. راوی برای تبیین دیدگاه سنوار درباره این پدیده در رمان، از طریق شخصیت «ابو حاتم»، یکی از مردان بزرگ و مورد احترام اردوگاه، در یکی از صحنه پردازیها، به دنبال ارائه شخصیت سنوار است: «رفع أبو حاتم عصاه مشيراً للناس بالصمت، فساد السكون، فقال أبو حاتم: يا ناس هذول اليهود احتلوا أرضنا وطردونا من بلادنا، وقتلوا رجالنا، وهتكوا أعراضنا، وفينا ناس مستعدین يتعاونوا معهم ضد الفدائين اللي حملوا أرواحهم على أيديهم، إيش جزاة الخائن اللي بشتغل مع اليهود يا ناس؟ فارتفع صوت الناس الموت... الموت... فتناول أبو حاتم بندقيته من كتفه، ووجهها نحو رأس ذلك الجاسوس، وضعت أمني يدها على عيني فحاولت إزاحتها لأرى ما يحدث، ولكن سمعت صوت طلقات وهتف الناس الموت للختائين، الموت للعميل» (سنوار، ۲۰۲۴: ص ۳۲). ابو حاتم با سخنان محکم خود و اعدام علنی جاسوس، اصلی را که سنوار در دل دارد بیان می کند: خیانت جنایت بزرگی است که نباید تحمل شود. شعار مرگ بر خیانتکار و مزدور نه یک شخص بلکه صدای ملتی است که معامله با خون شهید را نمی پذیرد و پیام روشنی است برای تمام خائنان. این موضع روشن بیانگر دیدگاه صریح سنوار در مواجهه با مزدوران داخلی است که پیکره مقاومت را تهدید می کند لذا برخورد با آن برای حفظ جبهه داخلی مقاومت ضروری است.

راوی در بخشهای مختلف تصویر دقیقی از جریان نفوذ در فلسطین ارائه می دهد، چرایی آلوده شدن فلسطینیان، شیوه جذب آنها توسط رژیم از جمله این مسائل است. اقدام برخی از اهالی فلسطین برای جاسوسی از فعالان فلسطینی گاه به دلیل شرایط اقتصادی نامناسب صورت می گیرد و گاه نوعی باج گیری از افراد توسط رژیم محسوب می شد که به بهانه هایی وادار به جاسوسی می شدند: «كانت محابرات الاحتلال قد بدأت تتغلغل في المخيم شيئاً فشيئاً بشكل ممنهج و مدروس» (همان: ص ۱۵۳) با شیوه های مختلف ضرب و شتم، تهدید، وعده دادن و معامله به دنبال سرباز گیری بودند، معمولاً هم انسانهای ضعیف النفس، افرادی که دنبال سفر برای تحصیل در خارج یا دیدار آشنایان بودند، یا کسانی که به دنبال مجوز کسب و کار، ساخت و ساز بودند، طعمه سیستم اطلاعاتی رژیم می شدند. و در مقابل تسهیل خدمات برای این افراد در ازای برخی اقدامات بسیار ساده که سرانجام به همکاری

و خیانت منتهی می‌شد. یکی از روشهای رژیم برای به خدمت گرفتن مزدورها مسائل اخلاقی بود: «یروجون الفساد و الرذيلة من خلال نشر الصور و المجلات الخلیعة و أشرطة الفيديو الجنسية علی الصبیه و الفتیات» (همان: ص ۱۵۴) استفاده از دختران و زنان بی بند و بار برای انحراف و فساد اخلاقی جوانان، گرفتن تصاویر در حالات نامناسب و تهدید به رسوا کردن هم سیاست کثیف برای به خدمت گرفتن جاسوسان در بین فلسطینیان بود. گاهی دختران را از طریق خوراندن داروهای خواب آور و تعرض به او و گرفتن عکس و فیلم و تهدید به لزوم همکاری مجبور به خیانت می‌کردند که در بسیاری موارد به خودکشی آنها منجر می‌شد. از نگاه سنوار در کنار استفاده اطلاعاتی رژیم از این منابع هدف مهمتر آنها ترویج سازمان یافته فساد برای از بین بردن ملت و آرزوهای آنها برای داشتن آینده آزاد و مقاومت بود: «مخابرات الاحتمال تمارس عملاً ممنهجاً لنشر الفساد المنظم لتدمیر الشعب و انهاء كل أمل لدیه فی مستقبل للتحرر أو المقاومة» (همان: ص ۱۵۵) مثل راه انداختن توره‌های گردشگری و استفاده از جوانان فاسد در این توره‌ها برای به فساد کشاندن دیگر جوانان و سپس تهدید به رسوا کردن و اطلاع به خانواده که موجب می‌شد آنها وادار به همکاری شوند.

یکی دیگر از فریبکارهایی که رژیم از وجود جاسوسان استفاده می‌کرد در زندانها بود. وقتی سربازان موفق به اعتراف نمی‌شدند، برخی از این جاسوسان در لباس زندانی وطن دوست خود را نشان می‌داد و تلاش می‌کرد آرام آرام و با همراهی کردن با زندانی مورد نظر اطلاعات لازم را از او بدست آورد. (ر ک همان: ص ۱۶۷) استفاده از افراد نفوذی در مناطق درگیری برای شناسایی فعالان نیز از روشهای رژیم بود. البته مبارزان فلسطینی هم تلاش می‌کردند دقت بیشتری داشته باشند و با پوشاندن چهره مانع از شناسایی شدن خود شوند و گاهی هم وقتی توسط مردم شناسایی می‌شدند مورد شتم و ضرب شدید قرار می‌گرفتند. سنوار نمونه‌هایی از مواجهه مردم با این جاسوسان را ذکر می‌کند و می‌گوید: «یبدو أن المخابرات قد بدأت تلجأ الی تشغیل اذکی لعملائها ولكن تجربه المنتفضین کات تتطور بالمقابل» (همان: ص ۲۱۵)

در جریان انتفاضه برخورد با جاسوسان و مزدوران رژیم و افراد مشکوک به ارتباط با اطلاعات رژیم شدت گرفت. یکی از وجوه تمایز مرحله نخست انتفاضه به بیان صالح (۱۳۹۴: ۱۴۱) پاکسازی جامعه از وجود مزدوران بود. کشتن و شلاق زدن این افراد در میدان شهر و اعدام از موضوعاتی بود که مخالفان و موافقان داشت گروهی ادامه مقاومت و موفقیت و ادامه آن را بسته به پاکسازی شهر از جاسوسان رژیم می‌دانستند و گروه مخالف معتقد بود اغراق زیادی در این زمینه صورت گرفته است و باعث آسیبهای داخلی در فلسطین می‌شود. به نظر می‌آید سنوار خود نیز موافق افراط در این نوع برخورد نبود: «ان هناک افراط واضح فی هذه الظاهره و الاخطر فی الامر انه لم یکن هناک مرجعية وطنية لاصدار القرر فی ذلک... ای ای رقابة ذات طابع قضائی دو قانونی او حقوقی کانت غائبة تماماً عن الامر» (سنوار، ۲۰۲۴: ص ۲۵۵)

دروزی ها به عنوان بخشی از بدنه جامعه فلسطین نیز آشکارا با ملحق شدن به پلیس در خدمت ارتش رژیم قرار گرفته بودند و ضد مردم خود فعالیت می کردند، هر چند جزئی از فلسطین بودند با این وجود هیچگاه به عنوان هدف مبارزان فلسطینی قرار نگرفتند. (همان:ص ۲۷۶)

تأثیر رشد سیاسی و فکری جامعه

بررسی سیر مبارزه فلسطین در مقابل اشغالگری اسرائیل حکایت از روند رو به رشد آگاهی های سیاسی و فکری فعالان فلسطینی و عموم مردم در برابر حوادث دارد و در طول سالهای مختلف نقش موثری در روند مبارزه و مقاومت فلسطین داشته است. فلسطینی ها «به یادگیری بعنوان ابزاری برای اثبات موجودیت خود می نگرستند. آنها پیش از غضب میهنشان بالاترین درصد باسوادان را در کشورهای عربی احراز کرده بودند» (الغنوشی، ۱۳۷۳: ۱۴). یکی از نشانه های این آگاهی عمومی مردم نوع رفتار آنان با مزدوران داخلی رژیم بود، «آنان به محض مشاهده افرادی که اقدام به ثبت و ضبط تصاویر تظاهرکنندگان یا ضبط سخنرانیها می کرد، به سرعت و مستقیم ورود می کردند تا امنیت جامعه و جریان مبارزه را حفظ کنند، البته این تنها یک عکس العمل ناخودآگاه نبود؛ بلکه پیامی قدرتمند با خود داشت که خیانت بدون مجازات باقی نمی ماند و تمام صفوف جامعه در برابر تهدیدهای امنیتی می ایستد» (أوبوکر، ۲۰۲۴). وقائع و عوامل مختلفی در این رشد فکری تأثیرگذار بوده است که بر اساس روایت یحیی سنوار می توان به برخی از آنها اشاره کرد:

ایجاد فضای باز گفتگو و جدال بین فلسطینیان حتی در زندانها: «أصبح موضوع الجلسات الثقافية والتعبدية و الدراسية في السجن أمراً عادياً جداً، حيث نجد في هذه الغرفة جلسة يتحدث فيها مقدمها عن التاريخ الفلسطيني و في الغرفة الثانية جلسة سياسية حول آخر تطورات الاحداث و في الثالثة جلسة حول مبادئ و شعارات وأهداف...» (سنوار، ۲۰۲۴: ص ۸۹) این فضای گفتگو در تمام بخشهای روایت حتی بین اعضای یک خانواده به خوبی دیده می شود که چگونه در مورد مسائل مختلف بحث می کنند. در واقع خانواده راوی ۵ ساله، نمادی از خانواده بزرگ فلسطین با تمام افکار و اقشار است و افراد با گرایشهای گوناگون از مبارز مسلح تا مزدور رژیم در آن دیده می شود: «كثيراً ما تفجرت نقاشات حادة في البيت بين أخي محمود و إخوتي حسن أو محمد أو ابن عمي ابراهيم حيث أن المعروف أن محمود من القيادة الموحدة و حسن و محمد و ابراهيم من الطرف الآخر يدور جدل عنيف حول شرعية عمل هذا الطرف و...» (همان: ص ۲۰۷)

ایجاد فضای رقابتی توسط جریانهای چپ، اسلامگرا و فتح، گروه ها و اتحادیه های مختلف و تضارب آرا نیز هر چند گاه موجب آسیب برای جامعه فلسطینی و حتی زد و خورد و آسیبهای جسمی و نزاع شدید میان آنها می شود و نشان دهنده اختلافات فکری بین آنهاست، اما به رشد فکری جامعه نیز منجر کمک می کند «كثيراً ما كان يأتي عبدالحفيظ لدارنا يجلس هو و آخرون في غرفة أخي محمود يتحاورون و يتناقشون في مسائل فكرية، عبدالحفيظ ماركسي اشتراكي يدعو إلى ذلك الفكر و يبدأ في نقاش مسائل فكرية تتعلق بحركة التاريخ .... محمود كان يتبنى وجهة نظر أخرى بأن قضيتنا لا تتحمل أن تتوزع الى تيارات فكرية أيا كانت... و أنه لا مجال للخلافات الفكرية» (همان: ص ۹۲).

فعالیت‌های انتخاباتی و اتحادیه‌ای در مدارس و دانشگاه‌ها نیز از دیگر عوامل موثری است که با توجه به فضای علمی موجب افزایش سطح اندیشه جامعه می‌شود. سنوار با ذکر نمونه‌هایی متعددی از فعالیت‌های مختلف این مراکز علمی در مبارزه، دانشگاه را یکی از اماکن فعال در جریان مبارزه با رژیم به شمار می‌آورد؛ بخصوص وقتی تمام جریان‌های دانشجویی در جریان یک حادثه مشارکت داشتند. در موقعیت‌های مختلف روایت سنوار، مبارزه دانشجویان دانشگاه‌ها بخصوص دانشگاه اسلامی غزه مطرح شده است که چگونه زمینه حضور و همراهی مردم را فراهم کرده است از جمله در ماجرای طراحی گروه‌های تندرو اسرائیلی و حمله به مسجد الاقصی این گروه‌های دانشجویی بودند که با تحصن و اجتماع در قدس مانع تحقق طرح آنها شدند. و یا در ماجرای محاصره دانشگاه غزه توسط رژیم، ماذنه‌های مساجد در غزه مردم را در جریان حادثه می‌گذارند و در نتیجه آن جریان مردمی نیز با دانشجویان همراه و رژیم مجبور به ترک محاصره می‌شود: «وإذا بالاهالی فی کل احياء المدينة يبدؤون بالتجمع و اذا بالجموع تلتحم فی مسيرات و مظاهرات عارمة تنطلق من كل الاتجاهات نحو الجامعة». (همان:ص ۱۶۶)

حضور تاثیرگذار دانشجویان در برخی برهه‌ها چنان است که حاکمان نظامی مناطق مجبور به مذاکره با آنها برای کنترل اوضاع می‌شوند: «أقلت سيارة بعض الوجهاء و سمح لها بدخول الجامعة و تفاوضت مع النشطاء من الطلاب و مع مسئولی الجامعة» (همان:ص ۱۶۵) بعضی از فصل‌های کتاب مستقلاً به موضوع مواجهه دانشجویان با سربازان رژیم می‌پردازد.

حضور افراد باتجربه و فعالان مبارزه در بین مردم از جمله عوامل رشد سطح عمومی جامعه است. در برهه‌های مختلف بخشی از فعالان فلسطینی بازداشت و زندانی می‌شدند، حضور در زندان و آشنایی با طیف‌های فکری مختلف باعث پررنگ شدن این جریان‌های فکری و سیاسی شده اما آزاد شدن این بخش از فعالان و تزریق آن به بدنه جامعه موجب تسری افکار و اندیشه‌های مختلف در جامعه و در نتیجه بالابردن سطح آگاه‌های مردم می‌شده است هرچند جدال‌های سیاسی را در محافل مختلف... بیشتر می‌کرد. از جمله اتفاقات سال ۱۹۸۵ و توافق تبادل اسرا و آزادی زندانیان که تاثیر شگرفی در جامعه فلسطینی داشت و راوی بدان اشاره می‌کند. (رک:همان:ص ۱۵۹)

حوادث منطقه و کشورهای عربی

با توجه به اینکه «قضیه فلسطین، هسته مرکزی بحران خاورمیانه را تشکیل می‌دهد و منطقه خاورمیانه بنا بر ملاحظات سیاسی و استراتژیکی و اقتصادی در مرکز توجهات جهانیان قرار دارد بنابراین تحولات فلسطین مورد پیگیری بسیاری از کشورهای منطقه و قدرتهای جهانی بوده است.» (سعیدی، ۱۳۷۰، ۷۱) البته کشورهای مختلفی در فرایند

حوادث و فراز و فرود مبارزه فلسطینیان برای آزادی و پایان اشغالگری به صورت مثبت یا منفی تاثیرگذار بوده اند که در کتابهای تاریخی قابل تأمل است، اما هدف این پژوهش تنها بررسی مساله از زاویه نگاه راوی و بالطبع سنوار است، از این رو علی رغم تاثیر بسزای سوریه در مساله فلسطین، در روایت سنوار چندان بازتاب نیافته است. یکی از تحولات مهم منطقه‌ای که در روند مبارزات تاثیر گذاشت و سنوار از آن یاد کرده، پیروزی اردن در برابر رژیم و در نتیجه پیوستن جوانان آواره فلسطینی و مهاجران در کشورهای عربی به جریان فتح بود. جنبش فتح پس از موفقیت اردن در نبرد کرامه قدرت بسیاری یافت و نظامیان گروه‌های مقاومت فلسطینی، مناطق حساس کشور اردن را به کنترل خود درآوردند. یکی از پیامدهای این اتفاق، به وجود آمدن چالش بین این گروه از مبارزان فلسطینی تحت عنوان سازمان آزادیبخش فلسطین و پادشاهی اردن بود که باعث وقوع جنگ داخلی سپتامبر سیاه بین فلسطینیان و نیروهای مسلح اردن در سال ۱۹۷۰ شد و از سرفصل‌های مهم در تاریخ حیات این جنبش محسوب می‌شود. در نتیجه این نبرد بسیاری از فلسطینیان کشته شدند و رهبری سازمان آزادیبخش فلسطین و بخش عمده نیروهای شبه‌نظامی آن به لبنان نقل مکان کردند. «فجأة جاءت الاخبار عن بدء تلك الصدمات التي تطورت الى معارك حقيقية ملأت اصداؤها المنطقة و أدت الى تحركات سياسية على مستوى الزعامات العربية» (سنوار، ۲۰۲۴: ص ۷۲)

یکی از اتفاقاتی که در سطح منطقه راوری از آن سخن گفته، مرگ جمال عبدالناصر در مصر و تاثیر آن بر روند مبارزه فلسطینیان است. جمال عبدالناصر به عنوان حامی مقاومت مطرح بوده و مرگ او موجب تظاهراتی گسترده با شعار وحدت عربی، ذکر مناقب ناصر شد و حتی در برخی موارد نیز به درگیری با رژیم انجامید. راوی این حادثه را اینگونه توصیف می‌کند: «موت عبدالناصر الذي نزل نزول الصاعقة على رؤس الجماهير الفلسطينية التي رأنا بغالبيتها زعيم الأمة العربية و أملها». (همان: ص ۷۲)

از دیگر حوادث منطقه‌ای تاثیرگذار بر روند مبارزه در فلسطین، جنگ بین اعراب و اسرائیل در سال ۱۹۷۳ بود، حمله مصر به سینا و سواحل کانال سوئز، ورود سوریه به جنگ و پیشروی عربها موجی از شادی برای فلسطینیان به همراه آورد و از طرفی تشدید منع رفت و آمدها از طرف رژیم اعمال شد. حوادث این سال هرچند موجب آزادی فلسطین نشد، اما اسطوره ارتش اسرائیل را در برابر اراده سربازان و ارتش عرب فرو ریخت. با روی کار آمدن انور سادات در مصر و تلاش برای مصالحه با اسرائیل، اختلافات بین سازمانهای مختلف شدت گرفت و فلسطینیان سرخورده شدند. آنها کاملاً مخالف سادات و توافق کمپ دیوید بودند، در نتیجه مصر دانشگاه‌های خود را به روی فلسطینیان بست. در این شرایط فعالیتهای استشهادی متوقف نشد، اما بشدت کاهش یافت و فعالیتها اغلب در قالب تشکیل اتحادیه و فعالیت سیاسی و مردمی انجام می‌شد در این برهه جریانهای اسلام گرا نیز با ایجاد گروه‌های مختلف به ارائه خدمات و در عین حال نشر مبانی فکری خود پرداختند. بدین

ترتیب «قضیه فلسطین که در زمان عبدالناصر عامل کسب اعتبار و حیثیت برای مصر بود در زمان سادات .. به صورت عامل تهدید در آمد» (سعیدی، ۱۳۷۰: ۸۲).

جنگ داخلی لبنان نیز از جمله موضوعات مورد توجه نویسنده و عوامل تاثیرگذار در زندگی فلسطینیان بود؛ چراکه بخشی از خانواده های آنها ساکن لبنان بودند. «ائتلاف کتائب که آغازگر جنگ داخلی بود، نوک پیکان حملات خود را به سمت حضور گروه های مبارز فلسطینی در لبنان نشانه رفت. این مساله قدرت مقاومت فلسطین را به تحلیل برد و باعث ریخته شدن خون مبارزان فلسطینی و کاسته شدن از توان گروه های مبارز فلسطینی در تمرکز بر مقابله با دشمن صهیونیستی شد و در ادامه به جنگ با همپیمانان سابق مانند جنبش امل رسید» (صالح، ۱۳۹۴: ۱۲۰) البته در تصویر سنوار از این حادثه او معتقد است جنگ داخلی لبنان موجب ضعف مقاومت نشد و مجاهدان شهرکهای شمال فلسطین را مورد حملات موشکی قرار دادند: «کانت المقاومة الفلسطينية جزءاً أساسياً فيها لا أن وجود المقاومة الفلسطينية في لبنان ظل قویاً و مصدر قلق دائم لاسرائیل» (سنوار، ۲۰۲۴: ۱۳۸). پس از ترور یکی از شخصیت‌های اسرائیلی، رژیم به لبنان حمله و بیروت را محاصره و در نتیجه آن مبارزان و فعالان فلسطینی از لبنان مهاجرت می‌کنند. درگیریهای فلسطینی-فلسطینی و فلسطینی-لبنانی در لبنان از جمله چالش‌های تاثیرگذار است که سنوار کمتر بدان می‌پردازد. «جنگ جنبش امل با چریک‌های فلسطینی ۱۹۸۵ یکی از موثرترین عوامل نوسان روابط و یا اختلاف نظرهای سازمان‌های فلسطینی با یکدیگر بود که در مراحل مختلف بازتاب‌های مثبت با منفی بارزی بر وحدت ملی فلسطینها داشت» (سعیدی، ۱۳۷۰: ۱۱۳).

یکی دیگر از اتفاقات منطقه‌ای تاثیرگذار در شرایط فلسطین که راوی از آن یاد می‌کند، حمله عراق به کویت و ورود آمریکا و غرب به منطقه و جنگ عراق بود که باعث کاهش فعالیت‌های انتفاضه شد به امید حمله صدام حسین به اسرائیل با سلاح‌های شیمیایی که اسرائیل از آن واژه داشت. در طول جنگ هرچند این حملات باعث شادی مردم فلسطین شد اما با پایان جنگ و عدم تحقق آرزوها دچار ناامیدی شدند امری که آتش روی خاکستر فعالیت‌های انتفاضه شد تا با شدت بیشتری ادامه یابد: «مع انتهاء و توقف الحرب، تفجرت أحداث و فعاليات الانتفاضة بصورة أحد و أشرس و بات واضحاً أن التوجه لدى قطاعات واسعة من القوى الفاعلة في مناطق لاستخدام السلاح ضد قوات الاحتلال قد زاد». (سنوار، ۲۰۲۴: ص ۲۲۹) در خصوص موضع عراق در قبال موضوع فلسطین باید گفت: «پس از جنگ اکتبر ۱۹۷۳ عراق مخالفت خود را با تشکیل یک کشور فلسطینی در غزه و کرانه غربی اعلام داشت» (نورانی، ۱۳۷۶: ۱۷۶). در این میان ترور فعالان فلسطینی با کمک جاسوسان، گسترش بازداشت مبارزان و کمبود سلاح باعث شد تا عملاً مبارزه امری غیرممکن شده و فعالان در غزه به سمت مصر یا کرانه باختری

خارج شوند، البته به روایت سنوار اغلب مجاهدان در این مدت از سلاحهای سرد استفاده می کردند و سلاح گرم مثل تفنگ و ... بسیار نادر بود. (رک: سنوار، ۲۰۲۴: ص ۲۲۹)

در داخل فلسطین نیز باید گفت «تاسیس تشکیلات خودگردان فلسطین در اراضی اشغالی در سال ۱۹۹۴ باعث شد تا حد زیادی از شور انتفاضه کاسته شود و مشارکتهای مردم کاهش یابد و موضوع منحصر به اعضای جنبشها و تشکیلهای جهادی شود.» (صالح، ۱۳۹۴: ۱۴۱) البته پس از انتفاضه و قرارداد توافق اوسلو بین دو طرف و حضور تشکیلات خودگردان در فلسطین حملات پراکنده اسلام گرایان همچنان ادامه می یابد.

اقدامات و شرایط داخلی رژیم

تغییر و تحولات سیاسی در اسرائیل نیز بر فراز و فرود صلح و مبارزه مردم فلسطین تاثیر گذار بود، گاهی به نفع مقاومت، جریان مبارزه با اشغالگری را تقویت می کرده و گاه به سمت و سوی صلح و سازش رفته و مبارزه را کم رنگ می ساخته و در نتیجه بر تقابل گروه های فلسطینی با یکدیگر می افزوده است. «فشار رژیم بر فلسطینی ها، تبعید و اخراج آنها، ضرب و شتم و تخریب خانه ها و .. جملگی فشارهای متراکمی بودند که فلسطینی ها را به واکنش فرا می خواند» (صفحات، ۱۳۸۱: ۳۷) و یکی از عوامل موثر در شکل گیری دور جدید انتفاضه گردید. در جریان روایت، راوی از حوادث و جریانات مختلفی صحبت می کند که به صورت مستقیم بر روند فعالیت مبارزه تاثیر گذاشته است. از جمله اقدامات تاثیر گذار رژیم ایجاد فضای باز برای فعالیتهای اقتصادی فلسطینیان بود. رژیم از یک طرف برای کاستن نیاز خود به نیروی کار و از طرف دیگر به زعم خود برای کاهش فعالیتهای خرابکارانه در نتیجه شرایط نامساعد اقتصادی مردم، زمینه کار در اراضی اشغالی را برای فلسطینیان فراهم کرد امری که موجب ایجاد فضای مخالف و موافق در بین آنها شد، چراکه وضعیت معیشتی بد و عدم حمایت کافی سازمانهای بین المللی مردم را در دو راهی ایستادن بر سر آرمانهای ملی و تحمل شرایط سخت قرار داده بود. اما نقطه مثبت این مساله این بود که کار در سرزمینهای اشغالی فرصت نفوذ مجاهدان و اجرای عملیاتها را در شهرکها برای آنها فراهم آورد و از طرفی موجب بهبود وضع اقتصادی مردم و کاستن فشار ناشی از منع رفت و آمد شد و به این ترتیب مبارزه همچنان به صورت موجی شاهد فراز و فرود در مسیر خود بود. سنوار علت ادامه مبارزه علی رغم بهبود شرایط اقتصادی را چنین توصیف می کند: «فهی لم تکن یوماً مرتبطة بالوضع المادي فقط و إنما بالانتماء الوطني والشعور بالواجب» (سنوار، ۲۰۲۴: ص ۶۴).

فشرده بودن و تراکم بالای خانه ها در غزه و تنگ و باریک بودن کوچه ها مانعی برای ورود اشغالگران و تردد آنها در اردوگاه ها بود، از این به فکر تخریب خانه ها و توسعه خیابانها افتادند و موجب آوارگی بخشی از مردم نیز شدند. اقدامات رژیم در توسعه خیابانها از یک طرف با بالا بردن سرعت عمل آنها در رفت و آمد و

تسهیل نظارت بر فعالیتهای در غزه موجب گسترش سیطره آنها بر مردم و مبارزان فلسطینی شد و مقاومت را در تنگنا قرار داد، اما باعث ابتکار عمل آنها در ایجاد راههای جدید برای مبارزه نیز شد؛ مثل: «کلما رأی أحد الصبیبة أو الفتیات و حتی الکبار... قوات الاحتلال هتف بصوت عال(بیعوا) و کل من یسمع هذه الكلمة یردها فوراً بصوت عال(بیعوا... بیعوا... بیعوا... واتریح منو) و قد کان القصد حینها مطالبة جنود الاحتلال بیع أسلحتهم. هذه الظاهرة مناداة و رفع الصوت بهذا النداء بعد وقت قصیر تحول الی صورة من النشید الشعبی... یسمع الفدائیون تلك الاصوات و یعرفون مکاتها فیأخذون حذرهم و استعدادهم» (سنوار، ۲۰۲۴: ص ۶۷)

از دهه ۷۰ به بعد در نتیجه اقدامات رژیم برای کنترل جریان مقاومت در سرشماری و صدور کارت هویت برای مردم فلسطین و مراقبتهای شدید، جریان مبارزه شکل مخفیانه تری به خود می گیرد، تشکیل واحد ۱۰۱ توسط شارون هم نقش مهمی در از بین بردن عناصر و فرماندهان و رهبران مبارزه در فلسطین داشت. «وحدة خاصة دربت تدريبات خاصة جداً هذه الوحدة كانت تفتحم الأزقة داخل المخيمات و فی البيارات و تطلق النار علی کل من يتحرك للاشتباه فيه و تهاجم الناس و تضرب و تعتدی دون أى ضوابط و قوانين». (همان: ص ۷۵)

شهرک سازی و گسترش آن در کرانه باختری از جمله اقداماتی بود که موجب افزایش اعتراضات و مبارزه با رژیم شد. این شهرک سازیها در الخلیل با حمایت ارتش در سطح وسیعی انجام می شد و تشکیلات سری یهودیها با حمایت خاخام ها عربها و افراد سرشناس را مورد حمله قرار می دادند: «بدأ التوجه لحملات من المظاهرات و المسيرات و العمل الاعلامی ضد الاستيطان و تتصاعد العمليات و عمليات رشق الحجارة و الزجاجات الحارقة». (همان: ص ۱۱۶) تشکیل گروه های تندرو اسرائیلی برای ترور شخصیتهای فلسطینی نیز موجب تحرکات گسترده مردمی و البته کاهش فعالیتهای مسلحانه شد.

برخی اقدامات رژیم و یهودیان ساکن آن نیز بر شدت این فعالیتهای می افزود؛ از جمله تلاش گروه های اسرائیلی برای ورود به مسجد الاقصی و تیراندازی و شهادت نماز گزاران که موجب خشم عمومی شده و در نتیجه ارتباط گیری مردم غزه و اهالی عرب اراضی اشغالی تجمع گسترده ای در مسجد الاقصی صورت می گیرد. (ر ک، ص ۱۴۱) تو گفته شده است که علت نهایی آغاز انتفاضه بود. «دیدار شارون رهبر حزب لیکود از مسجد الاقصی... موجب جریحه دار شدن احساسات مسلمانان و اعتراض شدید به این اقدام تحریک آمیز شد و به درگیریهای خونینی انجامید و به دنبال کشتار مسلمانان در مسجد الاقصی دور جدید انتفاضه آغاز شد.» (صفتاج، ۱۳۸۱: ۳۷-۳۸) در ادامه اقدامات رژیم در مسجد الاقصی، حفر تونل در زیر مسجد الاقصی توسط رژیم نیز موجب گسترش درگیریهای بین تشکیلات خودگردان و رژیم می شود که در نتیجه آن بسیاری از دو طرف کشته و روابط تشکیلات خودگردان با رژیم بهم می خورد.

شکافهای سیاسی درون رژیم و نزاعات انتخاباتی آنها نیز از جمله عوامل اثرگذار در روند مبارزه فلسطینیان بوده است. بخشی از احزاب در اسرائیل با واگذاری اراضی به فلسطینیان مخالف بودند از این رو چالشهای جدی برای فلسطینیان ایجاد کرده و در روند صلح با آنها هم مانع تراشی می کردند. روندهای سیاسی و انتخابات در اسرائیل و روی کار آمدن احزاب مخالف یا موافق تاثیر مستقیم بر روند مبارزه داشت؛ به عنوان مثال ترور اسحاق رابین که سیاست شکستن استخوانها در فلسطین را اجرا کرد و نقش مهمی در اشغال قدس داشت، موجب تغییر سیاسی در رژیم و روی کار آمدن چپی ها شد و سیر حوادث در فلسطین هم دستخوش تغییر شد و یا انتخابات و روی کار آمدن حزب لیکود مانع ادامه صلح بین رژیم و فلسطین شد. از جمله اشارات مستقیم سنوار به تاثیر حضور نتانیاهو در قدرت: «العملية السلمية بعد اعتلاء نتنياهو عرش الحكم في اسرائيل قد غرقت في الوحل و الوضع يسوء يوما بعد يوم على المستوى السياسي». (سنوار، ۲۰۲۴: ص ۳۱۲) در جناح رقیب روی کار آمدن ایهود باراک برخلاف حزب قبل جریان مذاکره را قوت بخشید و مذاکراتی برای حل نهایی مساله فلسطین رخ داد، اما با شکست مواجه شد. جریان مخالف صلح در فلسطین هم هر چند هیچگاه دست از مبارزه برنداشت، این فرصت را دلیلی برای شکست فرایند صلح دانست و پس از آن تلاشها برای ساخت سلاح بیشتر و اختلافات بین حماس و تشکیلات افزایش یافت.

نتیجه گیری

روایت خار و میخک یحیی سنوار، تاریخ نگاره ادبی او برای ترسیم حوادث فلسطین و روند زندگی مردم بخصوص در نوار غزه در ابعاد مختلف است. راوی داستان کودکی ۵ساله است که در خلال حوادث بزرگ شده و از یک فرد بی تفاوت به مبارزی تبدیل می شود، اما شخصیت سنوار را نه در راوی داستان بلکه در شخصیت پسرعموی راوی یعنی ابراهیم می بینیم، شخصیتی خودساخته و مبارز که در کنار رفتار و افکار، تشابه اسمی و کنیه او این امر را تقویت می کند. اندیشه سنوار در حقیقت در قالب شخصیت ابراهیم ترسیم می شود. راوی تلاش کرده است از طریق کنشها و پیرنگ روایت، فراز و فرودهای مبارزه در فلسطین را به تصویر بکشد و در عین حال نگاهی منصفانه نسبت به شرایط و دیدگاه های مختلف در فلسطین ارائه دهد. او از طریق عنصر گفتگوی شخصیتها و همچنین سیر حوادث و کنش و واکنش آنها درستی و نادرستی افکار و باورهای مختلف را در صحنه عمل به نمایش بگذارد. نگاهی فراگیر و دقیق که به دور از غلو و اغراق و بزرگ نمایی مبارزه و نگاه یک طرفه، شکستها و پیروزیهای مردم فلسطین را بیان و در دل روایت به طور غیر مستقیم عناصر تاثیرگذار در ناکامی ها و نقاط قوت را تبیین می کند. پیرنگ و پایان داستان به گونه ای رقم می خورد که خواننده به این نتیجه می رسد که مساله فلسطین فقط با مبارزه و جهاد قابل حل بوده و سازش و صلح موضوعی ساختگی و غیرواقعی است. نبود انسجام

و یکپارچگی در بین گروه های فلسطینی نیز از مهمترین موضوعات آسب زا برای مساله فلسطین محسوب می شود.

منابع

۲. زیبایی، منیره؛ نعیش الغرابی ابراهیم علی (۱۴۴۶). «البنیة السردیة فی روایة الشوک والقرنفل لیحیی السنوار»، *دراسات فی السردانیة العربیة*، العدد ۲، صص ۷۵-۹۸.
۳. حصیان، احمد رضا (۱۳۸۰). فرایند صلح و کشورهای متخاصم، تهران: نشر کنکاش.
۴. الرشیدات، شفیق (۱۹۹۱). فلسطین تاریخا و عبرة و مصیرا، بیروت: مرکز دراسات الوحدة العربیة.
۵. سعیدی، زامل (۱۳۷۰). جبهه نجات ملی فلسطین، تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین المللی.
۶. السنوار، یحیی (۲۰۲۴). الشوک و القرنفل.
۷. صالح، محسن محمد (۱۳۹۴). قضیه فلسطین پیشینه تاریخی و تحولات معاصر، ترجمه: صابر گل عنبری؛ یوسف رضا زاده، تهران: مرکز آموزش و پژوهشهای بین المللی.
۸. صفا تاج، مجید (۱۳۸۱). انتفاضة الاقصى، تهران: جمعیت دفاع از ملت فلسطین.
۹. ----- (۱۳۸۴). دانشنامه فلسطین، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
۱۰. الغنوشی؛ راشد (۱۳۷۳). مسئله فلسطین و ماهیت طرح صهیونیسم، ترجمه: خسرو شاهی، سیدهادی، دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
۱۱. نورانی، محمود (۱۳۷۶). اهداف سیاست خارجی ساف در فلسطین اشغالی، تهران: انتشارات وزارت امور خارجه.
۱۲. أبوبکر، علاء (۲۰۲۴). قراءة فی عقل السنوار: الشوک والقرنفل ملحمة النضال الفلستینی. <https://ruyaa.cc/Page/126499>
۱۳. طاهری نیا، علی باقر، (۱۴۰۳). تاملی نشانه شناسانه در رمان «خار و میخک»، <https://irphe.ac.ir/content/>